

WRAAK EN WRAAKGEVOEL.

CARRIE door Dries van Dantzig Oktober 2004

Het thema van vanavond is wraak, en ook die onder ons die zich nooit heeft gewroken weet toch wat het is om wraakzuchtig te zijn. Ik dus ook, en ik zal proberen te beschrijven hoe het aanvoelt.

Ik wilde, en wil nog steeds, wraak nemen op iemand die mij gemeen heeft behandeld. Ik denk niet dat het gemeen bedoeld was, maar ik beleefde het wel zo. Ik kon wel beredeneren dat het voor die ander er heel anders uit gezien moet hebben, misschien vond hij het wel jammer dat ik onder zijn daad moest lijden, maar dat interesseerde me niet, de wraakzucht redeneerde niet, maar vertelde mij dat die ander uitgeroeid moest worden, dood moest. Want wat hij mij had aangedaan was vernederend, althans zo ervoer ik het, en de herinnering aan dat gebeuren deed me de vernedering weer voelen, met de bijbehorende schaamte en woede. Ik weet niet hoe het zou zijn als ik hem echt dood had gemaakt, maar nu hij nog levend rondliep was de fantasie alleen niet in staat om mijn gevoel weg te nemen een nederlaag te hebben geleden.

Waarom die wraakzucht, wat heb ik daaraan, want zo'n prettig gevoel is het niet. Als ik mijn ervaring mag zien als een algemeen geldend model voor het ontstaan van wraakgevoel en behoefte aan wraak, dan noem ik in de eerste plaats dat wraak een uitweg lijkt te bieden, uit een gevoel van onmacht. Mij overkomt iets waar ik absoluut geen behoefte aan heb, en ik merk dat er in mij een woedend verzet ontstaat. Dat gevoel is geheel onredelijk, ik heb het ook als ik in het donker mijn teen aan de tafelspoot stoot. Een intense woede op de tafel neemt dan bezit van mij. En het blijft niet bij woede, ik maak een trap in de richting van de tafel, ik neem wraak op de tafel. Ik ben benieuwd of U dat ook hebt, maar het zou me verbazen wanneer dat niet het geval zou zijn. Met één uitzondering: er zijn ook mensen die niet boos worden op de tafel, maar op zich zelf. Waarom dat is, daar kom ik nog op.

Als U het met mij eens bent dat dit als wraak nemen begrepen kan worden dan hebben we dus al één situatie gevonden waar wraak nemen een rol speelt, namelijk bij plotseling verstoring van de vanzelfsprekende veiligheid van de wereld. U kent dat ook wel, denk ik, in het verkeer. U rijdt in een voorbeeldig tempo, en opeens wordt U brutaal gesneden door een wegpiraat. U doet het niet, maar wat zou U hem graag van de weg rijden. Tussen haakjes, op dat moment wordt U van binnen een wegpiraat, en sommigen ook van buiten, die voelen zich door het brutale gedrag gerechtigd om het zelfde terug te doen, die nemen werkelijk wraak, U en ik slechts in de fantasie.

Nu is het niet alleen het gevaar dat U bij deze onheuse behandeling zo boos maakt, U wordt ook zo boos omdat die man geen rekening met U houdt, U wordt als quantité négligable beschouwd, zo voelt u dat, en dat is Uw eer te na. Wie denkt je wel dat je bent, en wie denk je wel dat je voor je hebt, zou U zeggen als hij voor U stond. Naast de reactie die dezelfde is als bij het vorige voorbeeld – de tafel – is hier dus nog iets anders aan de hand. U bent in Uw eer aangetast, u wordt als oud vuil behandeld, en als er iets is wat U niet bent is het wel oud vuil. En eer, weten we allemaal, is een kwetsbaar goed. we maken tegenwoordig kennis met een beschaving waar krenking van de eer moet leiden tot eerwraak, vaak tot de dood er op volgt. Daar doet men dus wat wij alleen fantaseren, want als U uw fantasieën had uitgeleefd zou de wegpiraat ook uit de weg geruimd zijn.

Stelt U zich nu eens voor dat U door iemand zo gevaarlijk gepasseerd was, die zich daarvoor direct daarna, bijvoorbeeld door een gebaar, verontschuldigde. Ik vermoed dat bij de meesten van U de boosheid

meteen zou zakken. Waarom? Ik denk omdat de ander met het gebaar duidelijk maakt dat hij fout zat, dat hij Uw recht op een andere behandeling erkent, en U wordt dus in Uw waarde gelaten of misschien beter in Uw waarde hersteld.

Ik wil nu proberen om eer en waarde wat beter te begrijpen, en vooral te begrijpen waarom dat zulke fundamentele gevoelens zijn die tot moord en doodslag leiden. Daarvoor een omweg.

Mensen leven overal in groepen, die altijd een leider hebben, in ieder geval een hiërarchische structuur, waarvoor hoger en lager, meer en minder in aanzien staan, wezenlijk is. We zijn dus naar onze animale aard hiërarchische groepsdieren. Dat maakt al inzichtelijk dat we door die aard door twee gevaren worden bedreigd, namelijk eenzaamheid door uitstoting, en waardevermindering door degradatie. Die twee hangen samen, in die zin dat degradatie betekent uitstoting uit de groep waar men bij hoorde, en plaatsing in een groep met minder aanzien. Ik denk dat vrijwel iedereen dat heel erg vindt, en het is ook wel begrijpelijk, want aanzien gaat meestal gepaard met macht, en het streven naar macht is evolutionair heel voordelig, daarom is, zoals ik al zei, onmacht ook zo onverdraaglijk. De machtigsten hebben de beste overlevingskansen, en we zien ook dat machtige mannen sex appeal hebben, of, als ze dat niet hebben maakt hun macht het vaak mogelijk zich vrouwen uit te kiezen. Hun voortplanting is gewaarborgd, en daarmee verbeteren de kansen voor de soort, de soort mens. Dat gaat in onze tijd niet meer zo duidelijk op, maar dit zijn verhoudingen die heel lang geleden in onze genen zijn opgeslagen, en waar we het nog steeds mee moeten doen. Streven naar macht en aanzien is dus een primaire eigenschap van de soort mens, zoals bij alle groepsdieren, van kippen af aan waar in iedere ren precies bepaald is wie na wie komt. Nu is dat in aanzien staan niet alleen maar een fijn gevoel, het heeft ook grote maatschappelijke consequenties, aanzien bepaalt namelijk voor een groot deel waar we recht op hebben, en het bepaalt voor een groot deel hoe andere mensen ons bejegenen, en niet alleen onze ondergeschikten, maar bijvoorbeeld ook onze kinderen, die graag over hun vader opscheppen, omdat zijn aanzien hun plaats in hun rangorde voor een deel bepaalt. Verstoring van ons aanzien is dus een bedreiging voor onze plaats in de wereld, en voor alle voorrechten die daar bij horen. En net zoals bij de automobilist roept ook deze bedreiging van ons aanzien heftige wraakgevoelens op. Ook wanneer wij in onze carrière gepasseerd worden willen wij degene die van ons gewonnen heeft liefst de wereld uit helpen. Dit soort wraak komt ook in mildere vormen voor, bijvoorbeeld in spel. Na een verlies willen wij revanche. Dat is dan van zijn angel ontdaan, want het is maar een spel. Maar vrijwel alle spelen gaan over verliezen en winnen, over rangorde en daarbij behorend aanzien, en een spel wordt gespeeld omdat het de kans op winnen geeft, dat wil zeggen op meer aanzien dan de verliezer. En de verliezer wil revanche, dat wil zeggen de kans aan te tonen dat hij eigenlijk de meerdere is. Spel is zo boeiend omdat het werkt met basale aandriften, die ongevaarlijk gemaakt zijn door ze als spel te labelen. Iemand die niet tegen zijn verlies kan schendt dan ook de afspraak dat er in een spel geen echt aanzienverlies kan zijn, en dat er dus ook geen echte wraakzucht mag ontstaan. Een verliezer die niet tegen zijn verlies kan verliest dan ook weer aanzien

Ik zei dat we groepsdieren zijn, waarvoor hoger en lager, en de plaats die we daarin innemen van het grootste belang zijn. Maar mensen hebben, naast verticale relaties, ook horizontale banden, ze verkeren in een intieme cirkel van gelijken. Hoort bij verticale banden gevoelens van verering, bij horizontale banden hoort liefde. Met die liefde is, althans in onze streken, iets merkwaardigs aan de hand. We benoemen geliefd worden ook als uitverkoren zijn, en menen ook dat onze geliefde de schoonste onder de vrouwen is. Door te beminnen en

door bemind te worden geef en krijg je een gevoel van uitverkorenheid, wat je ook lokaal aanzien zou kunnen noemen. Daarom is bedrogen worden niet alleen maar liefdesverlies, maar ook verlies van dat lokale aanzien.

Nu roepen die twee nare gebeurtenissen, liefdesverlies en aanzienverlies, heel algemeen gesproken twee verschillende reacties op. Liefdesverlies leidt tot verdriet, aanzienverlies leidt tot gekrenkt zijn. Ze gaan vaak samen, bijvoorbeeld bij een scheiding die door de andere partij wordt gewenst. Haar, of hem, verliezen is vreselijk, maar extra vreselijk is dat de ander je niet meer wilt, dat hij of zij je niet meer zo waardevol vindt als eerst. Je hoort een verlatene dan ook nogal eens zeggen dat hij liever had gehad dat de partner dood was gegaan. Dat is begrijpelijk als je bedenkt dat dan de waardevermindering, het verlies van lokaal aanzien, geen rol had gespeeld.

Nu leert de ervaring dat gekrenkt worden veel pijnlijker is dan verdriet. Verdriet om de dode geliefde is vreselijk, maar in principe is het geen bedreiging voor het zelfgevoel, voor je gevoel van eigenwaarde. Dat is krenking wel, gekrenkt zijn gebeurt wanneer iemand anders je je waarde ontnemt. Dat is een vitale bedreiging van je plaats onder de mensen, van de rechten die de basis van je leven zijn, en daarom roept krenking een bijna onverdraaglijk gevoel op, met het verlangen de krenking ongedaan te maken en te winnen van degene die je heeft gekrenkt. Dat laatste is wraak, en dat is dus wat de gesneden automobilist, en de bedrogen echtgenoot willen, wat iedereen die in zijn eer is aangetast win: De aantaster uit de weg ruimen zodat de oorspronkelijke bedéling kan worden hersteld. Vaak komt er geen einde aan de wraakzucht, en dat komt, denk ik, omdat het feit dat het heeft kunnen gebeuren, dat een ander je zo heeft kunnen krenken niet meer is uit te wissen, zelfs al heb je je tegenstander in een duel gedood. De herinnering aan hoe het was, zo gekrenkt te worden kan een leven lang blijven bestaan, en steeds weer tot een bos van woedende schaamte leiden, met het daarbij horende woedende verlangen de krenking ongedaan te maken door de krenker te elimineren, dat is dus wraakzucht.

Uit de heftigheid en langdurigheid van de reactie op krenking blijkt dus volgens mij hoe belangrijk onze plaats tussen de mensen voor ons is. Er zijn natuurlijk ook hier veel verschillen tussen mensen, de een is ambitieuzer dan de ander, dat wil zeggen dat het streven naar macht en aanzien niet uniform verdeeld is, maar ik denk dat vrijwel iedereen dit herkent. Ga maar na hoe intens onze positie tussen de mensen, ons aanzien vooral, door ons gevoelsleven wordt beschermd: Schaamte wordt vermeden om geen gezichtsverlies, geen verlies aan aanzien, te hoeven lijden, want schaamte is een vreselijk gevoel. Woede wil de boosdoener elimineren, wraak wil de oorspronkelijke hiërarchie herstellen. U kunt dit allemaal heel mooi geïllustreerd zien in de film die straks wordt vertoond. Een jong meisje, Carrie, maakt veel vernederingen door. Ik zal ze hier niet vertellen, maar ze zijn verschrikkelijk. En na die vernederingen gebeurt er iets merkwaardigs. Zij kruipt in haar schulp, voelt zich minderwaardig, ze zou wel door de grond willen zakken, maar opeens gebeuren er, buiten haar om, ze is er zeer verbaasd over, gruwelijke dingen met de daders van de vernedering, haar schoolgenoten en haar moeder. Nu beloofde ik U aan het begin van mijn verhaal, nog in te zullen gaan op het innerlijk gebeuren van die mensen die niet boos of wraakzuchtig worden, maar zich zelf de schuld geven en zich minderwaardig gaan voelen. Zo iemand is Carrie. Maar buiten haar bewuste wil om gebeuren er dingen die zij gedaan zou hebben als zij niet zich zelf minderwaardig was gaan voelen, maar de gewone reactie van woede en wraakzucht had gehad. Zij zoekt dat op in een dik boek en vindt uit dat dat telekinese heet. Dat moge zo zijn, daarmee is nog niet verklaard waarom de telekinese juist die voorwerpen doet bewegen die een wraakzuchtige zou gebruiken om zijn gelijk te halen, of die minder gewelddadige mensen zoals wij zouden fantaseren. Je zou kunnen zeggen dat de telekinese haar in staat stelt wraak te nemen zonder zich daarvoor aansprakelijk te voelen, want het gaat buiten haar wil om. Dat

zouden wij allemaal wel willen, dat onze vijanden dood vielen zonder dat wij ze hoefden te vermoorden. Wij hebben dan wel geen telekinese, maar wij hebben onze fantasie, waarin onze vijanden alles over komt wat God en het Wetboek van Strafrecht heeft verboden.

Maar aan Carrie is nog iets interessants te beleven. Zij is een in elkaar gedrukt meisje geworden, en wij begrijpen dat door mee te maken hoe haar godsdienstwaaninnige moeder haar behandelt. Die vertelt haar hoe zondig zij is, en Carrie gelooft dat, zoals kinderen hun ouders geloven. Alles wat Carrie meemaakt in deze film is meer dan levensgroot, zij ervaart extreem slechte bejegening, van moeder en klasgenoten, en in de telekinese gaat zij ook alle perken te buiten. Maar dat is een artistieke uitvergroting van de gewone werkelijkheid. Daarin zien we ouders hun kinderen mishandelen, lichamelijk of geestelijk, en zien we dat de kinderen zich daardoor schuldig gaan voelen, en hun echte reactie, woede en wraakzucht, buiten hun bewustzijn stellen. In de alledaagse werkelijkheid kunnen we zien hoe pesten leidt tot minderwaardigheidsgevoelens, maar dat daarachter een helse wraakzucht verborgen is. Hoe erger de verboden en verborgen woede is, hoe minderwaardiger de persoon in kwestie zich dus moet voelen. En ook dat kan begrepen worden als een variant van wraak. De innerlijke fantasie is: Kijk eens wat je me hebt aangedaan. Stel U maar voor dat een gepest kind zelfmoord pleegt, hoe schuldig zouden de pesters zich dan wel niet voelen. Hara Kiri, zich doden op de stoep van degene die je heeft vernederd is ook een wraak, en een morele overwinning. Zo belangrijk is de hiërarchie, dat sommige mensen liever sterven dan een nederlaag incasseren. En we maken nu mee dat onze Arabische landgenoten liever hun kinderen doden dan de familie-eer onverdedigd te laten.

Wraakzucht ontstaat dus als onze plaats in de hiërarchie wordt aangetast, en de intensiteit van wraakzucht doet ons inzien hoe belangrijk het is voor ons zelfgevoel, voor ons leven, om die plaats tussen de mensen te behouden die onze eer en waardigheid in stand houdt. Zo afhankelijk zijn wij van andermans oordeel. Dat zet wel tot denken over de juistheid van de stelling dat mensen autonome wezens zijn.

A. van Dantzig.